

Romantizam "Isušene kaljuže" J. P. Kamova

Levak, Helena

Undergraduate thesis / Završni rad

2014

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:440467>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-11**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Hrvatski jezik i književnost i Engleski jezik i književnost

Helena Levak

Romantizam „Isušene kaljuže“ J. P. Kamova

Završni rad

Doc. dr. sc. Ivan Trojan

Osijek, 2014.

Sažetak

Rad počinje kratkom biografijom i bibliografijom Janka Polića Kamova te nakon toga slijedi kratki uvod o samom romanu i njegovim elementima koji se mogu povezati sa poetikom romantizma. Razradbeni dio rada započinje usporedbom uobičajenih motiva romantičkog stvaralaštva sa motivima „Isušene kaljuže“, nastavlja se usporedbom tipoloških romantičkih likova sa likom Arsena Toplaka. Na samom kraju rada, uspoređuju se stilske i tematske sličnosti romana sa romanima iz razdoblja romantizma, kao i pokušaj klasificiranja „Isušene kaljuže“ u romantičke tipove romana.

Ključne riječi: **romantizam, modernizam, Kamov, roman, Isušena kaljuža**

1.1. Janko Polić Kamov

Janko Polić Kamov rođen je 17. studenog 1886. na Sušaku. Tamo je pohađao i gimnaziju, u početku s primjerenim vladanjem, no kasnije sa svojim vršnjacima osniva tajnu literarno-političku anarhističnu organizaciju *Cefas*. Nakon verbalnog sukoba s profesorom biva isključen iz gimnazije te počinje pohađati gimnaziju u Senju, gdje i stanuje u konzervativnom katoličkom samostanu, ali ponovno biva isključen nakon pet mjeseci. Pokušava nastaviti školovanje u Zagrebu, no naposljetku zauvijek prekida školovanje. Godine 1903. sudjeluje u demonstracijama protiv Khuena Hedervarya, zbog čega je 3 mjeseca proveo u zatvoru. Putuje s glumačkom družinom Dalmacijom i Crnom Gorom te boravi i u Italiji, a naposljetku se 2010. seli u Barcelonu, gdje i umire 8. kolovoza u nerazjašnjenim okolnostima. Nazivali su ga *najstrašnji pjesnik hrvatski i vitez crne psovke*, dok ga Cvjetko Milanja naziva *pobunjenikom s razlogom* u svom istoimenom članku, što je zaslužio svojim grotesknim stilom pisanja kojim je pokušavao razgoliti sve sfere ljudskog društva i prikazati ih apsurdnim i besmislenim.

Iako Kamov djeluje u razdoblju hrvatske moderne, njegova se djela ne mogu smatrati karakterističnima za to razdoblje, već je on „neukalupljiv, nepodrediv bilo kakvim kanonima i shemama, u jednu riječ – anarhičan.“¹ Kamov svoj opus započinje poezijom te objavljuje dvije zbirke pjesama 1907. godine: „Psovka“ i „Ištupana hartija“. Kamov se svojim pjesničkim zbirkama odmah odredio negatorski prema književnoj tradiciji te umjesto biranih lirskih izraza, neobuzdano psuje, stvara nesklad i kaos te koristi slobodne i otvorene oblike bez uzora u hrvatskom pjesništvu. Njegovi stihovi često eskaliraju do krajnjeg cinizma, amoralnosti i cinizma, što će se događati i u njegovim proznim djelima, koja označavaju vrhunac Kamovljeva stvaralaštva.²

Njegovo prozno stvaralaštvo započinje nedovršenim tekstom „Historijat jednog članka“ napisanim 1906. godine te se u njemu mogu razaznati elementi izuzetno romaneskne strukture koja će se kasnije iskristalizirati u njegovom romanu „Isušena kaljuža“. Osim romana „Isušena kaljuža“, njegova pripovjedačka proza obuhvaća i šest novela: „Ćuška“, „*Ecce homo!*“, „Žalost“, „Sloboda“, „Bitanga“ i prijespomenuti „Historijat jednog članka“ te osam lakrdija: „Brada“, „Selo“, „Žena“, „Katastrofa“, „Odielo“, „Potres“, „Stjenica“ i „Ispovijest“. Kako je roman „Isušena kaljuža“ pisan u razdoblju od 1906. do 1909., u razdoblju kada je nastajala i njegova novelistika, tako se i u kroz tri dijela njegova romana može zamijetiti

¹ Darko Gašparović: Kamov, apsurd, anarhija, groteska, str. 84. Zagreb.1988.

² Preuzeto iz: Darko Gašparović: Kamov, apsurd, anarhija, groteska, str. 269. Zagreb.1988.

njegov razvoj kao proznog stvaratelja, njegove promjene u stilu pisanja i načinima razmišljanja.

Kamov se također okušao u pisanju drama te je svoj prvi dramski rad „Tragediju mozgova“ napisao 1906. godine. Napisao je još i: „Na rođenoj grudi“, „Čovječanstvo“, „Samostanske drame“ te naposljetku „Mamino srce“. Iako je svoje drame namijenio izvođenju na pozornici, one se nisu izvodile do dugo nakon njegove smrti. Njegove su drame, kao i njegova ostala djela, prikazivala svu ružnoću i grotesku ljudskog društva i pojedinca bez iznimaka.

1.2. Uvodna riječ o romanu

Roman „Isušena kaljuža“ je, prema Čerini, „najsnažnije, najoriginalnije, najzanimljivije, najznačajnije, upravo: najpolićanskije djelo u cijelom njegovom književnom djelovanju.“³ Iako napisan u razdoblju modernizma, roman je projicirao svoje vlastite ideje i zadirao u neke sfere koje nisu bile prikladne razdoblju u kojem je napisan te je tako morao čekati „bolja vremena“ kako bi se analizirao i kako bi mu se odredila umjetnička i književna vrijednost. Iako obično određivan kao psihoanalitički roman, „Isušena kaljuža“ sadrži mnogo razina na kojima se može temeljiti njegovo određenje, pa se tako on može odrediti i kao pikarski roman pa čak i kao neka vrst autobiografije, pošto se biografija Kamova u mnogočemu preklapa sa likom Arsena Toplaka. U prvom dijelu romana, *Na dnu*, Kamov piše u trećem licu, što bi ga trebalo udaljiti od protagonista romana, on u sljedeća dva dijela postaje Arsen Toplak te piše u prvom licu čime se poistovjećuje sa svojim likom iz romana. On svoja razmišljanja i previranja projicira kroz lik Arsena, a Arsenova je biografija zapravo biografija samog pisca; njegova metamorfoza iz zagriženog vjernika u ateista te njegova politička previranja, zrcalna su preslika njega samog. U roman je utisnuta stigma sinteze piščevih životnih nazora i literarnih preokupacija⁴, a promjenu svojih literarnih žanrova komentira u romanu i sam pisac: „Čitavi mi život preleti pred oči sasma drukčiji kao da od pjesnika postah pripovjedač.“⁵ Trodijelna kompozicija romana, koje su naznačene naslovima *Na dnu*, *U šir*, *U vis*, posljedica je triju faza u rastu i zrenju jedne osebujne stvaralačke fizionomije te se ona od psovke uzdiže do tolerancije, od instinktivna nagona do rafinirane i racionalizirane kulture.⁶

³ Preuzeto iz: Darko Gašparović: Kamov, apsurd, anarhija, groteska, str. 215. Zagreb.1988.

⁴ Preuzeto iz: Darko Gašparović: Kamov, apsurd, anarhija, groteska, str. 176. Zagreb.1988.

⁵ Janko Polić Kamov: Isušena kaljuža, str. 194

⁶ Preuzeto iz: Darko Gašparović: Kamov, apsurd, anarhija, groteska, str. 176. Zagreb.1988.

Kako se u djelu osjeća snažan individualizam te se ne bazira na racionalnosti već na individualnoj percepciji svijeta i njegovoj grotesknoj pojavi, roman se u mnogočemu može povezati sa razdobljem romantizma. Pojmovi se romantizma i romantičkog ne mogu točno odrediti zbog svoje kompleksnosti, a neki se konzistentan popis romantičkih obilježja ne može sastaviti jer bi se na tom popisu u različitim kontekstima našli i posve oprečni pojmovi kao što su intelektualnost i iracionalnost, znanje i vjerovanje, razboritost i zanesenjaštvo, kozmopolitizam i nacionalizam, ironija i utopija, nihilizam i religioznost.⁷ Upravo se u romanu „Isušena kaljuža“ mogu vidjeti mnoga romantička obilježja, ne samo u obliku tematskih obilježja, već i u nekim značajkama stila te se i sam lik Arsena Toplaka može opisati kao romantičarski, bajronovski lik.

⁷ Preuzeto iz: Marijan Bobinac: Uvod u romantizam, str. 288. Zagreb, 2012.

Sadržaj

1.Uvod.....	3
Janko Polić Kamov	
Uvodna riječ o romanu	
2.Romantizam „Isušene kaljuže“.....	7
Romantički motivi u „Isušenoj kaljuži“	
Arsen Toplak i tipološki likovi romantizma	
Stil, tema i žanrovi romana u romantizmu i „Isušenoj kaljuži“	
3. Zaključak	19
4. Popis literature	20

2. Romantizam „Isušene kaljuže“

Tema romana „Isušena kaljuža“ može se odrediti kao prikaz procesa razvoja svijesti umjetnika, njegova spoznavanja sebe sama i svijeta u kojemu živi. Razvoj Arsena kao autobiografskog junaka može se pratiti u tri faze njegova razvoja, metaforički okarakterizirane kao kretanje u glib, u šir i konačno u vis. Svaki od tih dijelova počinje odlaskom, a završava povratkom u domovinu. Arsenov individualni razvoj u romanu je poistovjećen s razvojem društva, njegovih kolektivnih potreba, ideologije i svijesti.⁸ Tako se karakterističnost europskog romantizma, gdje se naglasak stavlja na individualizam, stapa sa karakteristikom južnoslavenskog romantizma, gdje se naglasak stavlja na kolektivnost i potrebu ujedinjenja društva u jednu „kolektivnu individuu“. Arsenova je težnja postati odvojen od društva, biti individualac koji nije sputan svojom sredinom i društvenim konvencijama, no kada napusti svoju okolinu, sputavaju ga osamljenost, bolest i siromaštvo te ta individualnost postaje teretom. U njemu se javlja čežnja za odricanjem vlastitog identiteta i utapanja u mnoštvo, a takvim odnosom prema životu i individualitetu Kamov otvara novu temu u hrvatskoj književnosti- temu alijenacije i apsurdnosti egzistencije suvremenog čovjeka.⁹ Takva „tamna“ strana ljudskog postojanja i djelovanja može se smatrati romantičarskom karakteristikom, kako su mnogi romantičari bili fascinirani tamnim stranama stvari, prirodnih pojava i ljudske psihe.¹⁰ Tako i u Hoffmannovoj zbirci novela „Noćne zgrade“, ljudi u očaju i bezizlazu ne uspijevaju pronaći utjehu u svom okružju, nego su primorani suočiti se s ništavilom, što se naposljetku događa i Arsenu Toplaku koji na kraju romana riječima „I to sam ja. Jer ja – nisam ja!“¹¹ na neki način negira svoje postojanje i ulazi u ništavilo. Takav se proces otuđivanja od svijeta i društva može smatrati tipičnim za modernistički doživljaj svijeta, no isto se tako može gledati i kao romantičarska karakteristika.

Sagledavanje suodnosa stvarnog i nestvarnog te ispreplitanje istih te nepoznavanje sna od jave jedna je od ključnih tematika romantizma. Motiv sna tako se često pojavljuje i u „Isušenoj kaljuži“. Često u romanu ni sam Arsen nije siguran je li nešto san ili java te mu se ponekad snovi čine stvarnijima od jave. Ispreplitanje snova i stvarnosti, besanice i nemogućnosti buđenja, česti su motivi u samom romanu: „Mrena mu uvijek bijaše na očima,

⁸ Gjurgjan Ljiljana. *Kamov i rani Joyce*. 40

⁹ Gjurgjan Ljiljana. *Kamov i rani Joyce*. 41

¹⁰ Preuzeto iz: Marijan Bobinac: Uvod u romantizam, str. 248. Zagreb, 2012.

¹¹ Kamov, Janko Polić. *Isušena kaljuža*. 317

pa i sad, na javi, sve mu se činjaše bezbojno i neodređeno ko san.“¹² Tematika i motivi „Isušene kaljuže“ možda su najbliži čak i takozvanoj „crnoj“ ili „sotonskoj romantici“ koju karakterizira smjesa „užasa, raskalašenosti, poruge i bezbožnosti.“ Pojavljuje se zanimanje za tamne strane prirode i čovjekove duše te elementi okrutnosti i erotike koji su sastavni dio „Isušene kaljuže“.¹³ „Tamna“ strana Arsena Toplaka vidljiva je u njegovim dugačkim unutarnjim monolozima; on odbacuje moralnost kao nešto sputavajuće te ima incestuozna razmišljanja i porive prema svojoj sestri ili čak razmišlja o jedenju djece u trenucima siromaštva i gladi: „Kako su im samo bijele noge! Kako mora da je u njih mekano meso! Dapače. I kosti bi im se mogle spržiti, čini mi se, kao u ptica i sardelja. Ali ja ne bih jeo njihovih kostiju kao ni plućiju ni srca ni jetara. To je dobro u kokoši i telaca, ne u njih. U njih mora biti dobar batak i sve ono, što je dječje: noge, ruke i stražnjica...“¹⁴

Arsen bi se tako, temeljenjem na njegovim unutrašnjim monolozima, mogao okarakterizirati kao **dijabolični lik**, karakterističan za crni romantizam, no ono što mu nedostaje kako bi se u potpunosti mogao tako definirati jest akcija. On ima incestuozne primisli te sam sebe deklarira sadistom, no ne djeluje kako bi svoje primisli ostvario. Ako i djeluje, to nije vidljivo u samom romanu, ne samo zato što je roman pretežno skup unutrašnjih monologa i previranja, već i zato što je Arsen nepouzdan pripovjedač. U romantičarskim tekstovima razbojstva, incest i ubojstva česti su zločini tih dijaboličnih likova koji u sebi nose neku vrstu unutarnjeg pakla i uništavaju sve što im stane na put,¹⁵ no kod lika Arsena Toplaka, dijaboličnost ostaje samo u obliku unutarnjeg nemira i promišljanja. „Crni romantizam“ ne naslućuje se samo u liku Arsena Toplaka, već se može i razaznati i u inverziji ljepote, kao što i sam Kamov u romanu kaže: „Lijepo postaje ružno, ružno postaje lijepo“.¹⁶ Takva inverzija estetskih vrijednosti karakteristična je dakako za modernizam, no njena pojavnost nije zanemariva ni u romantizmu, pogotovo „crnom“. Samo djelo zapravo započinje u znaku agresivne inverzije estetskih vrijednosti: „U malenoj, ispratoj flašici poslao je Arsen nekoliko pljuvački na analizu svojem liječniku. On je bio dobio plućni katar, izbacujući dnevno čitave tucete žutih i punih komada. Arsen ih prisposobljaše koralima i spužvama, tako bijahu izdjelani.“¹⁷ Kamov na ovaj način iskazuje želju da srušio jedan tip ljepote, literarni diskurs koji je iz njega proizašao i estetske principe na kojima je počivao.¹⁸

¹² Kamov, Janko Polić. *Isušena kaljuža*. 83

¹³ Preuzeto iz: Marijan Bobinac: Uvod u romantizam, str. 252-255. Zagreb, 2012.

¹⁴ Kamov, Janko Polić. *Isušena kaljuža*. 179

¹⁵ Preuzeto iz: Marijan Bobinac: Uvod u romantizam, str. 256. Zagreb, 2012.

¹⁶ Kamov, Janko Polić. *Isušena kaljuža*. 109

¹⁷ Kamov, Janko Polić. *Isušena kaljuža*. I

¹⁸ Nemeč, Krešimir. *Inovativni postupci u „Isušenoj kaljuži“ J. P. Kamova* 230

Za romantizam je također karakteristično odustajanje od oponašanja zbilje, odnosno, okoline i prirode, no činjenica je što se u romantičarskim djelima često mogu pronaći upravo opisi prirode i okoline. Iako se pridodaje neka pažnja prikazu prostora i okoline, često je ipak riječ o iscenaciji prirode u kojoj se njezini prostori pokazuju kao učinak autorske imaginacije. Priroda i okolina se ne prikazuje naturalistički, već prema pravilima imaginacije.¹⁹ Na jednak način Arsen Toplak opisuje svoju okolinu; on ju opisuje onako kako je on vidi, dodaje svoje komentare i doživljava okoline koji nemaju nužno veze sa realnošću: „Ali crkva! Markova crkva, tapetirana mramorjem, šarama i urezima, gdje poput zavjesa i zastora igraju na plafonu mozaici; igraju ma da se ne pomiču i - dršću.“²⁰ Kao što je vidljivo, za stvaranje prostora bitno je korištenje imaginacije, a ne izvještavanje činjeničnog stanja okoline. Što se tiče okoline, jedan od ključnih elemenata romantizma je želja za promjenom iste, odnosno, čežnja za dalekim zemljama, egzotikom i putovanjima, što je jedna od stvari koju simbolizira poznati „**plavi cvijet**“. Element putovanja i čežnje za napuštanjem stare sredine nalazimo i u „Isušenoj kaljuži“, makar se sam cilj putovanja ne odnosi na neku egzotičnu zemlju, već na susjednu Italiju. Iako mu putovanje donosi željenu slobodu, ono sa sobom povlači i osjećaj izoliranosti i osamljenosti; razbija se prvotna ushićenost zbog promjene okoline i očekivana idiličnost takvog razvoja događaja. Kao posljedica toga, svako Arsenovo putovanje završava njegovim povratkom kući, što može dovesti do zaključka da je ponekad bolje ostaviti „plavi cvijet“ neubran.

Kao što je spomenuto ranije, jedan od ključnih elemenata romana jest odnos između pojedinca i društva, točnije, njihov sukob. To se na neki način može povezati sa romantičkom „svjetskom boli“ i romantičkom svijesti o (samo)otuđenosti suvremenog čovjeka te svijesti o gubitku jedinstva u svijetu. Lik Arsena Toplaka svjesno odbacuje **građanske vrijednosti** kako bi se što više udaljio od svijeta i društva te kako bi na taj način pronašao svoj identitet. Prva takva građanska vrijednost koju negira jest obitelj kao jezgra građanskog društva. Arsen je crna ovca u obitelji, namjerno se izdvaja od iste te ne prihvaća roditeljsku ljubav. On ju sagledava kao simbol normi, načina ponašanja mišljenja i osjećanja koje on više ne prihvaća. Odvajanje od te iste obitelji može se sagledati kao izraz želje za slobodom i individualnosti bez okova predrasuda i nasljeđa.

Druga građanska vrijednost koja se odbacuje jest građanski moral. Prijespomenuta Arsenova incestuoznost i fiziološki naturalizam Kamovljevih scena odraz su pobune protiv građanskog morala koji guši i sputava te potire prave vrijednosti. Arsen se tako zalaže za

¹⁹ Preuzeto iz: Marijan Bobinac: Uvod u romantizam, str. 168-169. Zagreb, 2012.

²⁰ Kamov, Janko Polić. *Isušena kaljuža*. 291

slobodnu vanbračnu ljubav i teži ka nesputanoj ljubavi.²¹ Odbacuju se također i patriotizam i religija. Iako su patriotizam i nacionalna ujedinjenost ključni „sastojak“ književnosti romantizma u onim narodima koji još uvijek nisu bile ujedinjene u nacionalnu državu, gdje se radi na kolektivnoj svijesti naroda, on je nepotreban u razvoju individue; odbacivanjem tako domoljublja i religije kao lažnih vrijednosti društva, Arsen kao lik kao da prelazi iz takvog romantizma u romantizam poput onog Engleske ili Francuske, iz kolektivne svijesti i pokušaja ujedinjenja ljudi oko jednakog cilja i vjerovanja do pokušaja samoizopćenja iz istog tog društva i propitkivanja njegovih temelja. Ono što ga je dovelo do potpunog okreta u razmišljanjima zapravo je ono što bi njegove stavove trebalo učvrstiti – njegovo školovanje u samostanu, kao srži religije i patriotizma, dovelo je do buntovnog preokreta: „Ulazeći u konvikt postajem skeptičniji... dobar katolik i dobar Hrvat stadu se isključivati i gurati, dok jedan ne izgura drugoga. A odilazeći nakon pet mjeseci iz konvikta, ja sam već uvjereni, nedvoumni, fanatični ateista. ... Jer ja sam u roku od tri mjeseca uvjereni stao nevjerovati u ono, u što sam godine i godine vjerovao.“²²

Do razdoblja romantizma, **umjetnost** je bila samo djelomično samostalna te je uz estetske, morala ispunjavati i druge funkcije kao što su teološka, znanstvena i didaktička. U romantizmu ona se napokon počinje ravnati isključivo prema svojim vlastitim zakonima.²³ Arsen se okreće umjetnosti kao djelatnosti gdje može ostvariti svoju kreativnu ljudskost, no njemu umjetnost sama po sebi nije samodostatna, već je njegov čin pisanja samo bezuspješan čin izbavljenja. On smatra kako je umjetnost bez publike nepotrebna – treba postojati netko tko će umjetnost cijiniti i tko će se za nju interesirati. Tako on sebe samo smatra piskaralom što „stade pred život ko literata jer je pred njim kao čovjek već bio ostao radi bolesti duševne i tjelesne impotentan. Stade tako živjeti na papiru – pregnu živjeti od papira – umisli si živjeti za papir...“²⁴ Za Arsena umjetnost ne postade spas, već njegovo samospoznavanje završava ironizacijom sama sebe, „padom prema gore“, gubitkom identiteta i osjećajem uzaludnosti i suvišnosti te egzistencijalne zebnje.²⁵ Jedino njegovo „piskaranje“ koje se čita je zapravo ono koje ispunjava i druge funkcije, kao što su izvješća koja šalje iz Italije u Hrvatsku, tako da se na neki način njegova uloga kao umjetnika vraća korak unazad.

²¹ Gjurgjan Ljiljana. *Kamov i rani Joyce*. 42-43

²² Kamov, Janko Polić. *Isušena kaljuža*. 208-209

²³ Preuzeto iz: Marijan Bobinac: Uvod u romantizam, str. 155. Zagreb, 2012.

²⁴ Kamov, Janko Polić. *Isušena kaljuža*. 266

²⁵ Gjurgjan Ljiljana. *Kamov i rani Joyce*. 44

Lik Arsena Toplaka može se sagledati i definirati iz više pogleda i kroz više tipiziranih likova iz razdoblja romantizma. Jedan od njih je i prijespomenuti dijabolični lik tipičan za „crni“ romantizam. Mnogo je puta **dijabolični lik** u djelima romantizma sam „kralj“ dijaboličnih likova – lik đavla poput onog u Goetheova Fausta, no češće je on čovjek od krvi i mesa koji kao da ima u sebi nešto demonsko što ga obuzima i što iskaljuje na ljudima oko sebe. Lik Arsena Toplaka u tom smislu i nije pravi dijabolični lik jer on ne djeluje u realnosti, no mjesto gdje Arsen zapravo i djeluje kao dijabolični lik je u snovima, gdje zapravo dobija mogućnost da radi ono što želi, jer snovi nisu podložni moralnim pravilima i osudama:“ Vidio sam (u snu!) kao kroz san (!!) i umorenoga profesora, ali ga odmah zastre sestra. U kutu koitirah s njom. Bez stida. Ali što je glavno, ni ona se nije stidjela... Tu se probudih, a san je bio tako vruć, te sam i na javi vjerovao u zbiljnost sna“²⁶

Lišavanje svih moralnih i društvenih konvencija u snovima daje mu mogućnost da djeluje kao dijabolični lik, no također se može povezati i sa jednim drugim tipom junaka karakterističnim za književnost romantizma, a to je **lik dvojnika**. Motiv dvojnika prije svega upućuje na rascijepljenost ličnosti, na dvostruki život. Iako se i prije romantizma pojavljivao lik dvojnika, on se pojavljivao kao stvarni, fizički dvojnici, dok se u romantizmu, s otkrivanjem sfere nesvjesnoga, udvojenost premješta u čovjekov unutarnji svijet ²⁷. Arsenova se dvojnost može sagledati u više slučajeva; može se gledati kroz njegovu transformaciju iz jedne vrste čovjeka u drugu ili kao njegova dvojnost svjesno – nesvjesno, odnosno san – java. Ukoliko se njegova dvojnost sagleda kao transformacija njegove ličnosti, može se reći kako je njegovo prvobitno ja bilo ono koje se drži građanskih i moralnih vrijednosti: “Ta ja sam dobar Hrvat i dobar katolik, jer se to "mora" biti, kako se i ono sve nehotice "mora" vršiti... Ja ne mislim na pohvale; mislim kadgod na raj, ali najviše na to, da će me spominjati - historija. Jer ja sam nesebičan i moralan.“ ²⁸ Nakon potpunog odbacivanja tih vrijednosti pa čak i preziranja istih, on kao da stvara dvojnika u sebi samom – postaje druga osoba, potpuno suprotna od one prijašnje: „Jer ja sam u roku od tri mjeseca uvjereno stao nevjerovati u ono, u što sam godine i godine vjerovao. Glavom mi se stali motati toliki argumenti protiv egzistence boga, koje slušah već jedamput i koje tvrdokorno nijekah i koji su me jedamput napunjali grozom. A sada naprotiv!“²⁹ Ta potpuna transformacija ličnosti nije jedini način na koji se može sagledati njegova dvojnost. Njegova dvojnost nalazi se i u samom njegovom karakteru – on je kao podvojena ličnost, što je uzrokovano njegovim što fizičkim, a što psihičkim

²⁶ Kamov, Janko Polić. *Isušena kaljuža*. 74

²⁷ Preuzeto iz: Marijan Bobinac: *Uvod u romantizam*, str. 256-257. Zagreb, 2012.

²⁸ Kamov, Janko Polić. *Isušena kaljuža*. 207

²⁹ Kamov, Janko Polić. *Isušena kaljuža*. 209

patnjama. Događa se da ga, kada je u okruženju svog doma, guši obitelj i pravila moralnosti. On želi biti slobodan djelovati i razmišljati kako mu je volja, no kada se odvoji od sigurne okoline, guši ga samoća, bolest, neimaština. Ovdje dolazi do dvojnosti njegovog karaktera, do njegove rastrganosti između potrebe za individualnosti i slobodom te čežnje za odbacivanjem istog i stapanjem s mnoštvom. Dvojnost njegova karaktera također se može iščitati iz odnosa sna i jave. Ta se dvojnost ponekad gubi zbog njegove nemogućnosti prepoznavanja granice između realnosti i fantazije – ponekad mu se realnost učini snom ili san realnošću. On se, suprotno svojim razmišljanjima, u javi ipak drži društvenih i socijalnih konvencija, iako mu se one gade, jer jedino na taj način može nastaviti opstajati u društvu. Odbacivanje društvenog ustroja svakako znači i izopćenje iz istog tog društva jer je nemoguće biti i pravi individualac i društveno prihvatljiv; Arsenova podvojenost ga u javi sprečava da načini pravi korak prema jednom ili prema drugom, ali se zato u snovima može ponašati kao individualac lišen moralnih normi. Njegova druga ličnost, njegov id, zato dolazi do izražaja tek u njegovim snovima, gdje se može vratiti stvarnom stanju svoga uma i djelovati onako kako to uistinu želi.

Najbolje se možda lik Arsena Toplaka može povezati sa romantičkim junakom popularno nazvanim **bajronovskim tipom junaka**. Naziv dolazi od Georgea Gordona Byrona, čiji su likovi, baš kao i Arsen Toplak, izopćenici po vlastitoj volji, bogati dojmovima i iskustvima, ali i dalje duboko nezadovoljni.³⁰ Bajronovski tip junaka, kao slika deziluzioniranog, melankoličnog mladog čovjeka, čovjeka tjeranog unutarnjim nemirom, kritičnog prema svom vremenu i lišenog uobičajenih moralnih predodžbi, naznačila je markantnu povijesnu mijenu u samorazumijevanju europskih umjetnika i intelektualaca.³¹ Ono što je u Arsenu Toplaku „bajronovsko“ jest prije svega njegovo prijespomenuo odbacivanje uskogrudnih društvenih konvencija – on odbacuje obitelj, građanski moral, religiju i patriotizam kao neke od temelja nacionalnog društva te se samovoljno izolira, ako nikako drugačije onda barem u svom umu. U liku Arsena se također može iščitati njegova težnja za slobodom mišljenja i djelovanja, a pošto je Arsen kao lik zapravo neka vrst alter-ega samog Kamova, to je zapravo težnja samog autora za slobodom. Arsen je egocentričan lik, u njemu se doduše prepoznaje nelagoda zbog nerazumijevanja okoline, ali on ipak ignorira mišljenje drugih ljudi. Smatra sebe boljim od ljudi koji ga okružuju i smatra se intelektualcem, iako bi ga se u najboljem slučaju moglo nazvati kvazi-intelektualcem – on ne posjeduje klasičnu naobrazbu, već svoj intelekt gradi na vlastitom shvaćanju svijeta i analizi

³⁰ Preuzeto iz: Marijan Bobinac: Uvod u romantizam, str. 265. Zagreb, 2012.

³¹ Preuzeto iz: Marijan Bobinac: Uvod u romantizam, str. 266. Zagreb, 2012.

okoline. On ne prihvaća ničije mišljenje kao bolje; čak i kada priča sa umjetnikom, on odbacuje njegov pojam estetike i gura svoje mišljenje i viđenje kao ispravno i bolje: „Starine! Zato vas prezirem. Preslikavate, razumijem. Ali Kampanile! Kampanile! Crkve! I - slike! Ili odlazite u šumu, planinu i polje. Divljaci.“³² Arsen tako i nije junak u pravom smislu riječi – on nije prijazan, niti je netko s kime se čitatelj može uistinu povezati i u kome se može prepoznati. On je bolji od sviju, razumije se i u politiku i znanost i umjetnost bolje od svih. On se može usporediti sa Byronovim likom Haroldom: „Harold je bolestan u srcu, duboko razočaran u ljubavi, neveselih je snova, potresen nedaćama i tugom, mračan lutalac i izopćenik vlastite duše, već u mladosti ostario je u svijetu prepunom boli, tako da mu ništa drugo nije preostalo nego da krene na hodočašće, hodočašće bez određenog cilja osim samog svršetka“³³ Jednako je tako Arsen izopćenik koji na neki način kreće na vlastito hodočašće – iako njegovo putovanje naizgled ima cilj: „Odlučih izvještavati Hrvate o Talijanima; svi mi stisnuše desnicu, a ujak mi i brat utisnuše i nešto u ruku.“³⁴ Taj cilj izvještavanja ubrzo nakon njegova dolaska u Italiju pada u drugi plan, te se on češće zabavlja osobnim piskaranjem i promišljanjima nego što ispunjava svoju obavezu slanja izvještaja. Tako se njegovo putovanje pretvara u neku vrst potrage za vlastitim identitetom i svrhom.

Iako se naizgled za Arsena ne može reći da je duboko razočaran u ljubavi kao što je to Harold, on je razočaran u moralne konvencije koje okružuju istu. On se zalaže za slobodnu ljubav, bez potrebe braka i inih društvenih konvencija. On žudi za tjelesnom ljubavi gdje će nesputano moći ispoljiti svoju sadističku stranu. On žudi i za nježnom stranom žene i za „čvrstom šakom muškarca“ i smetaju mu ograničenja koja je društvo nametnulo. Njegova se razočaranost u nedostatak slobodne ljubavi također može vidjeti i u slučaju njegove sestre – on čak pokušava dokazati kako je izvanbračno dijete kako bi njegova ljubav mogla odgovarati društvenim konvencijama: „On se najprije sjetio vrlo živo one noći, kad je tražio vanbračni cjelov na licu svoje majke, u ogromnoj želji, da iznađe, e je on vanzakonsko dijete. Bijaše to onda besvjesna ekstaza, u koju se zaplitaše lunačka zapara. I sada se odmah do ovoga nadoveze sestra sasama mirno i razložno.“³⁵ On prezire i njenog muža kojeg smatra nepodobnim, te pokušava objasniti sestri kako je ona slobodna, no zapravo je svjestan toga kako njegova čežnja ne može biti utažena.

Bitna karakteristika koja također povezuje Arsena sa bajronovskim likovima jest njegova buntovnost. On kao da je namjerno „antiprotivan“ u svakoj situaciji u svom životu;

³² Kamov, Janko Polić. *Isušena kaljuža*. 110

³³ Preuzeto iz: Marijan Bobinac: *Uvod u romantizam*, str. 266. Zagreb, 2012.

³⁴ Kamov, Janko Polić. *Isušena kaljuža*. 156

³⁵ Kamov, Janko Polić. *Isušena kaljuža*. 80-81

najprije postaje patriotom kada ga škola obvezuje da uči o mađarima, zatim postaje ateistom kada mu postade obaveza biti vjernikom. Čak i u situacijama kada se slaže sa skupinom ljudi, njegovo ga buntovništvo sprečava da se s njima složi te on opet staje na svoju stranu: „A oni protestovahu protiv onoga, što i ja osuđivah; vikali su na vjeru i popove, a za laikat i znanost, što i ja odobravah... Ali meni se činilo, da je to baš onako, kao prileg pasji prema ljudskome... Ja sam baš zato stao daleko od jednih i drugih i približivši se laikatu bio bih se približio kleru“³⁶.

Lik umjetnika također je jedna specifičnost romantizma, točnije, ono njemačkog. Lik umjetnika se u romantizmu pojavljuje na dva načina – kao čovjek koji u umjetnosti nalazi ostvarenje svojih ideala, često u povezanosti s religijom, ili kao ambivalentna, nerijetko i demonska ličnost koja je u sukobu sa samim sobom i sa svojom okolinom³⁷ Arsen spada u ovu drugu skupinu likova umjetnika – u vječnom sukobu sa svima te u nemogućnosti da u potpunosti ostvari svoju umjetničku stranu. U romantizmu se pojavljuje i lik umjetnika koji odustaje od sigurnosti socijalnih veza, obitelji i braka kako bi se borio za umjetničke vrijednosti, no to ga na kraju ne vodi do željenog cilja³⁸ Iako se Arsen naizgled ne bori za umjetničke vrijednosti, on na neki način odustaje od svega vezanog uz socijalne norme kako bi došao do nekog višeg cilja – do potpune slobode i individualnosti, no ni njemu to ne polazi za rukom, već samo dovodi do gubitka identiteta i osjećaja uzaludnosti.

³⁶ Kamov, Janko Polić. *Isušena kaljuža*. 191-193

³⁷ Preuzeto iz: Marijan Bobinac: Uvod u romantizam, str. 269. Zagreb, 2012.

³⁸ Preuzeto iz: Marijan Bobinac: Uvod u romantizam, str. 273. Zagreb, 2012.

Romantička odbojnost prema pravilima tradicionalne poetike ne dolazi nigdje tako snažno do izražaja kao u zahtjevu za dokidanjem razdvojenosti književnih vrsta i u težnji za miješanjem različitih oblika, žanrova i stilova.³⁹ „Isušena kaljuža“, kao roman modernizma, također svoju formu duguje odbacivanju pravila tradicionalne poetike – narativni slijed u romanu je tako ispresijecan brojnim fragmentima i interpolacijama: crticama i novelističkim cjelinama, pjesmom u prozi, feljtonskim i dnevničkim zapisima, diskurzivnim dijelovima, esejističkim pasażima, pa čak i tablicama.⁴⁰ U romanu se izbjegava harmoničnost teksta i svojim žanrovskim mješavinama tako nastavlja tradiciju započetu u razdoblju romantizma. **Romantička ironija** također je jedan element koji se može prepoznati u „Isušenoj kaljuži“. Ona upućuje na procesualni značaj umjetničkog djela i omogućuje uključivanje samokritike. Ona omogućuje i brisanje granice između privida i zbilje, što je, kao što je već prije spomenuto, nešto što se često primjenjuje u romantičkoj umjetnosti i u Kamovljevom romanu.⁴¹ Tako i Kamov koristi koncept *dnevnika-u-nastajanju*, djela koje se gradi pred čitateljem, kako bi djelo služilo kao ogledalo jedne neskladne, disharmonične i kontroverzne duše koja je, u realnosti, duša samog autora.⁴² Ironizacija se u „Isušenoj kaljuži“ ne postiže odnosom pripovjedača prema Arsenu, nego postupkom niske mimetičnosti, odnosno ukazivanjem na umjetničku i ljudsku neadekvatnost Arsenove ličnosti.⁴³

Sama forma romana smatra se romantičkom formom, pa čak Novalis riječ „romantika“ izvodi iz riječi „roman“. Romantičari su upravo romanu namijenili ulogu vrste u kojoj će se sjediniti sve nove tendencije, ulogu univerzalne književne forme u kojoj će se sjediniti „poezija i proza, genijalnost i kritika, umjetnička poezija i prirodna poezija“. U romanu dakle, najbolje dolazi do izražaja fragmentarni univerzalizam romantizma. On nije toliko zanimljiv kao pojedinačna književna vrsta, već kao beskonačna, otvorena poetska tvorevina u koju se mogu integrirati svi ostali oblici.⁴⁴ Viđenje romana kao „stvorenoga umjetnog kaosa“ zajedničko je kako romantičarima tako i Kamovu koji je kao protivnik svih formi i stega, u svoj roman ujedinio kaos. To što Arsen piše tako ne može biti organska tvorevina, narativna cjelina „u komadu“ i hijerarhirana struktura, već je to kaotična transkripcija subjektivih

³⁹ Preuzeto iz: Marijan Bobinac: Uvod u romantizam, str. 175. Zagreb, 2012.

⁴⁰ Nemeć, Krešimir. *Inovativni postupci u „Isušenoj kaljuži“ J. P. Kamova* 231

⁴¹ Preuzeto iz: Marijan Bobinac: Uvod u romantizam, str. 160-161. Zagreb, 2012.

⁴² Nemeć, Krešimir. *Inovativni postupci u „Isušenoj kaljuži“ J. P. Kamova* 234

⁴³ Gjurgjan Ljiljana. *Kamov i rani Joyce*. 50

⁴⁴ Preuzeto iz: Marijan Bobinac: Uvod u romantizam, str. 164. Zagreb, 2012.

previranja, traženja, dezorijentacija, u krajnjoj liniji i „kronika“ njegove konačne dezintegracije.⁴⁵

Tematski se roman „Isušena kaljuža“ može sagledati kroz više romantičkih tipova romana, a najočitiiji od njih jest **Bildungsroman**. Roman prikazuje razvoj Arsena kao ličnosti – njegovo dječastvo i mladost, on kao umjetnik na putu spoznavanja sama sebe i svoje uloge u društvu, te težnja za samopotvrđivanjem putem pisanja. Izbor detalja koji su psihološki, a ne više socijalno signifikantni ukazuje na to da se roman ipak uklapa u modernističke prozne tokove. Moderni Bildungsroman preuzima na sebe zadatak moralnog osmišljavanja bitka, pa njegovom središnjom temom postaje pitanje mogućnosti umjetnika da se orijentira u kaotičnosti pojavnog svijeta i da mu nametne neki smisao. Fokus pripovijedanja se također premješta u svijest samog lika, kao što je to i slučaj „Isušene kaljuže“.⁴⁶ **Roman o umjetnicima**, kao još jedan tip romana karakterističnog posebno za njemački romantizam, smatra se odvjerkom Bildungsromana. Romani o umjetnicima, kao što im i ime govori, kao glavnog lika postavljaju lik umjetnika, no roman ne stavlja nužno u prvi plan sudbinu likova kao umjetnika ili pak problematiku teorije i prakse umjetnosti; naprotiv, zanima ga pitanje ljudske i erotske autonomije, što se može usko povezati sa tematikom „Isušene kaljuže“ i sa postupcima Arsena Toplaka. Tipološki dakle gledano, „Isušena kaljuža“ uistinu i predstavlja jednu varijantu tradicionalnog Bildungsromana jer stavlja akcent na junakov duhovni razvoj, prati proces njegove samospoznaje i sagledava njegovu ulogu u društvu. Međutim, konačan je rezultat toga negativan: potpuna deziluzija, otuđenost, svijest o apsurd. Prijespomenutim se finalnim citatom „Jer ja – nisam ja!“ tako zatvara krug i pasionirana autoanaliza završava paradoksalnim odricanjem od vlastitog identiteta.⁴⁷

Svojom narativnom tehnikom ovaj roman podsjeća na romantičarski **epistolarni roman** u kojem se pripovjedač i junak identificiraju. U „Isušenoj kaljuži“ čitavo vrijeme pripovijeda autobiografski pripovjedač Arsen Toplak, koji se na kraju romana i potpisuje. Čitateljev jedini izvor informacija jest Arsenovo subjektivno znanje o pojedinim događajima i predmetima.⁴⁸ Sama činjenica da je cijeli roman na kraju potpisan od Arsena navodi na to da je pisan u nekoj formi pisma ili dokumenta, nešto kao osobna ispovijest koja se šalje čitatelju. Arsen u tom svom „pismu“ iznosi i neke svoje teorije, kao što je to njegova „teorija sadizma“, koja ne dolazi kao logičan slijed nakon nekog događaja ili kao nastavak neke teme, već dolazi *ex*

⁴⁵ Nemec, Krešimir. *Inovativni postupci u „Isušenoj kaljuži“* J. P. Kamova 234

⁴⁶ Gjurgjan Ljiljana. *Kamov i rani Joyce*. 45-46

⁴⁷ Nemec, Krešimir. *Povijest hrvatskog romana od 1900. do 1945. godine*. 60

⁴⁸ Gjurgjan Ljiljana. *Kamov i rani Joyce*. 50

abrupto – on jednostavno zapisuje svoj slijed misli kao da bi pisao kakav dnevnik, onako kako mu to padne na pamet: „Brlbljao sam, pa sam se uplašio; uplašio sam se i opet sam brbljao. Netko onijemi od straha; drugi se okuraži; strah je, vele, vrag, i strah, vele opet, pjeva. Strah je naprotiv hladnokrvnost, ako nije ekstaza. Imao sam naime jednu "teoriju sadizma".

- Sadizam je, govorio sam u jednoj restauraciji, jedan logični apsurd: zadaješ bol i uživaš. A ako je jedan apsurd logičan, onda su svi apsurdi logični.⁴⁹ Ono što razlikuje „Isušenu kaljužu“ od tradicionalnog epistolarnog romana je to što Kamov svog „junaka“, koji je kao ličnost prikazan kao antiheroj, besciljan i bolesno – perverznan kao i slični likovi u romantičarskoj literaturi, raščlanjuje i zaviruje u skrovite kutke njegove psihe bez pokušaja pojašnjenja njegova ponašanja. Klasični epistolarni roman organiziran je tako da čitatelj može pratiti razvoj samog lika i razumjeti njegove psihološko-socijalne motivacije pa to dovodi i do suosjećanja i poistovjećivanja sa glavnim likom, ma kakav on bio. Čitajući „najprljavije“ i najtamnije misli Arsena Toplaka, nećemo osjetiti vezu između romanesknog i našeg ja, ali ćemo Arsena sagledati na onaj način na koji je to Kamov i želio – hladno i objektivno.⁵⁰

Kamov je svoj roman gradio na predodžbama individualne svijesti koje su iznijete izravno, pa se čak i u prvom dijelu (*Na dnu*) koji je pisan u trećem licu radnja filtrira kroz perspektivu lika – takozvano pripovijedanje s unutarnjom fokalizacijom. Prijelaz iz trećeg lica u *Ich-Form* tako se zapravo ni ne osjeća jer se diskurs pripovjedača i diskurs lika zapravo i ne razlikuju.⁵¹ Pripovjedač, glavni lik i pisac su jedna osoba i kroz roman i njegova tri dijela može se vidjeti razvoj samog Kamova i njegovih razmišljanja – dok se u prva dva dijela spominju i raspravljaju religijske i domoljubne teme, one do trećeg dijela postaju sve rjeđe pa čak i nestaju. Kamov kroz lik Arsena Toplaka zapravo analizira sebe sama te pokušava prodrijeti u svoj um koristeći Arsena kao oruđe. Korištenje unutarnjih monologa kao glavnog sredstva razotkrivanja uma zauzima veliki dio romana, no ti monolozi nisu promišljeni, već su poput spontanih razgovora koje čovjek vodi sam sa sobom, neorganizirani razgovori bez cilja. Sam Arsen je taj svoj stil opisao u metatekstualnoj referenci u romanu: „A nisam stenograf; dapače ni jezikom ne bih dospio uhvatiti desetinu onoga, što mi prelijetava mozgom. Samo ono, što iskakuje u mislima, hvatam i pišem i obuhvatam sama sebe.“⁵²

⁴⁹ Kamov, Janko Polić. *Isušena kaljuža*. 153

⁵⁰ Gjurgjan Ljiljana. *Kamov i rani Joyce*. 51

⁵¹ Nemeč, Krešimir. *Inovativni postupci u „Isušenoj kaljuži“ J. P. Kamova* 233-234

⁵² Kamov, Janko Polić. *Isušena kaljuža*. 198

„Isušena kaljuža“ mogla bi se opisati i u okviru još jednog žanra romana, a to je **pikarski roman**. Svakako se „Isušena kaljuža“ ne može tako sagledati u onom klasičnom smislu, no postoje dva načina na koja bi takva definicija mogla proći. Metaforički bi se cijeli roman mogao gledati kao jedno putovanje ili lutanje uma, a uz to roman sadrži i stvarne, fizička putovanja. Jedno se u ovom romanu veže uz drugo – fizička premještanja, mada zadržana kao fabulativno – akcijska komponenta, ne samo da su dopunjena, već su i prevladana opisima lutanja psihe koja predstavlja ključan sklop gdje se premješta sama predmetnost romana.⁵³ “Nije li sva moja prošlost bila pijani delirij i noćna utvara? Jer ja sada ne vjerujem, da sam ono bio ja; da sam ja ljubio, cjelivao, mrzio i plakao... da sam mislio, učio i pisao... Moja je prošlost u domovini pijani delirij; ona u tuđini noćna utvara. Nespavanje i besanica.”⁵⁴

Svako Arsenovo putovanje događa se prividno sa nekim uzrokom i nečime je motivirano. Prvo putovanje motivirano je njegovom potrebom i željom liječenja od tuberkuloze i alkoholizma: „Došav na jug u veliki, stari, sijedi i časni grad odluči čvrsto liječiti se.”⁵⁵ Drugo je djelomično također uzrokovano bolešću, no primaran mu je cilj obrazovanje i osiguravanje egzistencije intelektualnim radom: „Došao sam da studiram, da se izoliram, da zaradim. Studiranje radi - izuma, izoliranje radi - morala, zarađivanje radi - egzistence. I meni se najedamput pričinilo, da ne ću dospjeti.”⁵⁶ Treće je pak putovanje, ono koje u sebi sadrži nešto modernističko i romantičko – putovanje zbog putovanja sama: „I po treći put ostavih domovinu i pođoh u inozemstvo. Niti sam žalio sve ono, što sam ostavljao, niti sam želio ono, čemu se približavah. Bio sam štono riječ "bez volje". Fobija me zakašnjenja nije proganjala; zaboravnost me nije mučila; ni grad me se nije doimao ko mrtvac, koji je ostao otvorenih očiju. Otiđoh bez planova, bez želja, bez dojmova.”⁵⁷ Ovdje se zapravo razotkriva pravi smisao Arsenovih putovanja, a to su apsurd i besmisao, odnosno, pravog smisla nema. Ovime ponovno Kamov dolazi do onoga što prožima cijelo djelo – do logike apsurd.

⁵³ Preuzeto iz: Darko Gašparović: Kamov, apsurd, anarhija, groteska, str. 184. Zagreb, 1988.

⁵⁴ Kamov, Janko Polić. *Isušena kaljuža*. 298

⁵⁵ Kamov, Janko Polić. *Isušena kaljuža*. 99

⁵⁶ Kamov, Janko Polić. *Isušena kaljuža*. 159

⁵⁷ Kamov, Janko Polić. *Isušena kaljuža*. 287

3. Zaključak

Roman „Isušena kaljuža“, iako napredan za razdoblje u kojem je napisan, i dalje sadržava mnogo elemenata svojstvenih romantičarskoj književnosti, što i nije čudno jer je književnost samo radi praktičnosti podijeljena na razdoblja te se elementi istih moraju ponoviti, ako ne u istom obliku, onda u nekom obliku prilagođenom suvremenosti. Kamovljev roman na progresivan način ispituje dubine ljudskog uma i (bes)smisao postojanja te ispipava granice moralnosti i građanskih normi, te ih odbacuje kao nešto što koči ljudsku prirodu i kreativnost. „Isušena kaljuža“ i kao sam roman ignorira pravila „lijepog pisanja“ i iskušava drugačiji pogled na ljepotu, što je isto ono što su romantičari pokušavali napraviti u svoje doba.

4. Popis literature

Bobinac, Marijan. *Uvod u romantizam*. Uvodi. Zagreb, 2012.

Gašparović, Darko. *Kamov, apsurd, anarhija, groteska*. Znaci. Zagreb, 1988.

Gjurgjan Ljiljana. *Kamov i rani Joyce*. Liber. Zagreb, 1984.

Kamov, Janko Polić. *Isušena kaljuža*. PDF net. Link:

<<http://www.scribd.com/doc/107510411/Janko-Polic-Kamov-Isusena-Kaljuza>>

Nemec, Krešimir. *Inovativni postupci u „Isušenoj kaljuži“ J. P. Kamova u Dani Hvarškoga kazališta XXVII*. HAZU. Zagreb-Split 2001.

Nemec, Krešimir. *Povijest hrvatskog romana od 1900. do 1945. godine*. Znanje. Zagreb 1998.